

“ШАШНЫГ ЭСЭРГҮҮЦЭХ ТӨВ КОМИСС”-ЫН ҮЙЛ АЖИЛЛАГААНААС

*С.Янжинсүрэн (Ph.D)
О.Бумдарь (Магистрант)
МУИС. НШУС.
Шашин судлалын тэнхим*

Түлхүүр үг: Шашныг эсэргүүцэх төв комисс, шашны асуудал, Намын төв хороо.

Гол агуулга: Монгол төрийн шашинд хандах хандлага түүхийн үе үед өөр өөр байсан бөгөөд ХХ зууны тэргүүн хагаст монгол төрийн зүгээс шашинд хандсан хандлагын талаар эл өгүүлэлд бичив. Ингэхдээ МАХН-ын Намын төв хороо (НТХ)-ны дэргэд байгуулагдан ажилласан "Шашныг эсэргүүцэх төв комисс"-ын тухай, комиссоос хэрэгжүүлсэн ажил хэргийн заримаас холбогдох түүхийн хийгээд архивын баримт материалд тулгуурлан товчхон өгүүлэхийг хичээв. Үүний тулд тус комиссын хуралдсан хурлуудаас \1929 оны I-VIII хурал, 1930 оны I, II хурал, 1931 оны I, II, III, IV\ гарсан тогтоол, шийдвэрүүдийг товч тайлбартай авч үзэв.

Тус үед төрийн зүгээс шашинд \бурханы шашинд\ хандах хандлага хахир хатуу байсан ч хар болсон лам нарыг зөнд нь хаяж орхисонгүй харин ч тэдний нийгмийн асуудлыг шийдэхэд чамгүй анхаарч байсан бололтой юм. Гэхдээ энэ нь нэг талаас тэднийг шашиндаа эргэн татагдахаас урьдчилан сэргийлэх нөгөө талаас шинэ тутам байгуулагдаж байгаа засаг, төрөө бэхжүүлэх зорилготой арга хэмжээ байсныг хэлэх нь зүйтэй юм.

Монголын төрөөс шашны талаар явуулж асан бодлого, үйл ажиллагаа нь түүхийн үе бүрт харилцан адилгүй, өвөрмөц онцлогтой явж ирсэн юм. Гадаад улсын эзэрхэлд байсан хийгээд тусгаар тогтносон улсаа байгуулсан цаг үеийн шашинд хандах хандлага, бодлого нь өөр өөр байх нь зүй ёсны хэрэг юм. Тиймээс өдгөө уг асуудлыг түүх, он цагийн хэлхээсэнд цогцоор нь авч үзэх, нарийвчлан судалж гаргах нь чухам монголын түүх, монголын төрийн түүх хийгээд монголын шашны түүхийн судалгааны нэгэн зорилт мөн гэж үзэж байгаа болно.

ХХ зууны 20-иод оны сүүл, 30-аад оны эхээр МАХН-ын Төв хорооны дэргэд тухайн үеийн нийгмийн өмнө тулгамдсан асуудлуудыг шийдвэрлэх зорилготой, тус тусын тодорхой чиглэлүүдээр үйл ажиллагаа явуулдаг зөвлөл, комиссууд нэлээдгүй байгуулагджээ. Үүнд: Тухайлбал, *Шашны асуудлыг эрхлэх тусгай комисс, Шашныг эсэргүүцэх төв комисс, Бурхангүйчүүдийн эвлэлийн төв зөвлөл болон БНМАУ-ын Улсын бага хурал(УБХ)-ын дэргэд Бага ястны зөвлөл, Биеийн тамирын зөвлөл, Эмэгтэйчүүдийн хүчин ба аж байдлыг сайжруулах комисс*²⁰⁷ зэрэг багтаж байв. Эндээс үзвэл эл үед шашны тухай асуудалд, шашинд хандах бодлогодоо ихээхэн ач холбогдол өгч байсан нь илт байна. Ингэх нь ч цаанаа

²⁰⁷Ч.Болдбаатар. БНМАУ-ын Бага хурлын дэргэдэх байгууллагууд. “ACTA HISTORICA” сэтгүүл. Томус X. fasc.33. УБ., 2009. т. 252-258

гүнзгийн учир холбогдолтой хэрэг юм. Учир нь тухайн үед 600 гаруй мянган хүн амтай монголд 800 гаруй тогтмол үйл ажиллагаатай сүм хийд байгуулагдаж, улмаар нийт эрчүүдийн 42.8%, нийт хүн амын 21%²⁰⁸ нь лам байсан бөгөөд тооны хувьд 110 000 хүрээд байв

Тус үеийн төрөөс явуулж байсан бодлого, үйл ажиллагааг судлахад МАХН-ын хурлууд, эл намын хороонд шууд харьяалагдаж байсан байгууллагуудаас гаргаж хэрэгжүүлсэн үйл ажиллагаануудыг тодруулах шаардлагатай гэж үзэж байна. Учир нь энэ нам тухайн үед монгол төрийн үйл ажиллагааг бүхэлд нь хариуцан эрхэлж байсан бөгөөд тухайн үед монголд ЗХУ-ын БХК(б)Н (Бүх Холбоотны Коммунист большевик нам) болон Коминтерний үзэл суртлын нөлөө хамгийн их идэвхитэй байснаараа бусад үеэс эрс ялгардаг юм.

Аливаа төрийн бодлогын нэг чухал хэсэг нь шашны бодлого бөгөөд төр нь ард түмний шашин шүтлэгийн байдал, хандлага, зонхилон шүтэж байгаа шашин түүний үзэл сургаалаар дамжуулж ард олонд өөрийн бодлого, үйл ажиллагааг хүргэх явдал дэлхийн түүхэнд ихээхэн түгсэн туршлага байдаг гэж хэлэлтэй юм. Гэвч цаг үеийн шалтгаан нөхцлөөс хамааран шашны эсрэг, түүнийг үгүйсгэх бодлого ч түүхэн тодорхой цаг үед газар авч байсан жишээ олон байдаг бөгөөд энэ түүхийг монгол улс бас тойроогүй юм.

Шашныг эсэргүүцэх төв комисс түүний бүтэц бүрэлдэхүүн, үүрэг зорилго, эрх хэмжээний тухай: 1920-оод оны сүүлээс ЗХУ, Коминтерний удирдлага, нөлөөгөөр Монголд лам нар, сүм хийд, шашны талаар явуулах бодлого эрс өөрчлөгдөж, энэ үйл ажиллагаа улам идэвхижиж улмаар МАХН-ын Төв хорооны дэргэд 1929-1931 онуудад “**Шашныг эсэргүүцэх төв комисс**”²⁰⁹ хэмээх бие даасан байгууллага ажиллаж байжээ.

МАХН-ын ТХ-ны дэргэд **Шашныг эсэргүүцэх төв комисс** болон **Бурхангүйчүүдийн эвлэл**²¹⁰ хэмээх шашны асуудал эрхэлсэн 2 өөр байгууллага нэгэн зорилго чиглэлтэй үйл ажиллагаа явуулж байжээ.

ХХ зууны эхэнд Шашны асуудлыг төрийн бодлого болгон хэрэгжүүлдэг анхны байгууллага "1926 онд НТХ-ны дэргэд “**Шашны асуудлыг эрхлэх тусгай комисс**” нэртэйгээр байгуулагдсан бөгөөд тус комисс нь зарим асуудлыг шууд бие дааж шийдвэрлэх

²⁰⁸ И.Майский. Орчин үеийн монгол. УБ., 2005, 39 дэх тал

²⁰⁹ Тус комиссын хүрээнд шашны комисс, шашны хэргийн комисс, шашны хэрэг эрхлэх комисс, шашныг эсэргүүцэх комиссуудыг багтаасан ойлголт болно.

²¹⁰ Шашингүйн суртал нэвтрүүлгийг өргөн далайцтайгаар зохиох тухай МАХН-ын ҮШ их хурлын шийдвэрийн үндсэн дээр авсан арга хэмжээний нэг бол 1930 оны 9 дүгээр сарын 29-ний өдөр МАХН-ын Төв хорооны нарийн бичгийн дарга нарын 42 дугаар хурлын тогтоолоор тэргүүлэгчээр Магсар, нарийн бичгийн даргаар Дулмаа, гишүүд Намхай, Банзрагч ...нарын таван хүний бүрэлдэхүүнтэйгээр сонгон анх "Бурхангүйчүүдийн эвлэл"-ийг байгуулсан байна. Мөн тус эвлэл нь албан ёсны төвийн удирдлагаа байгуулж сонгохоос өмнө 1930 оны 5-р сараас зарим нэг газруудад, 1930 оны 3 дугаар сараас Улаанбаатар хотноо байгуулагдаж байсан бөгөөд 1930 оны 6 дугаар сард эвлэлийн дүрмээ батлан гаргаж уг эвлэлийнхээ гол зорилгыг тодорхойлсон байна. Эл дүрэмд тодорхойлохдоо: Марксизм Ленизмийн сургаалыг удирдлага болгон аливаа шашны эсрэг тэмцлийг өрнүүлэхдээ намын ерөнхий шугамыг хатуу баримтлана гэж заасан байна.

нэлээд өргөн эрхтэй байгууллага байж ... намаас шашны талаар явуулж байгаа бодлогыг амьдралд хэрэгжүүлэхийн тулд цаг үеийн чухал асуудлуудыг урьдчилан боловсруулж Төв Хороонд оруулдаг байжээ"²¹¹.

Тус комиссын өөр нэг үүрэг нь сүм хийдийн үйл ажиллагаанд хяналт тавих байв. Мөн үед ардын төрөөс сүм хийдүүдийн хэргийг удирдан зохион байгуулах явдлыг шийдвэрлэхээр томоохон сүм хийдүүдийн дэргэд шашны захиргаа байгуулсан байна. Зуун мянга гаруй лам нар бүхий олон зуун сүм хийдийн хэргийг төрөөс удирдаж, түүнд хяналт тавихын үүднээс 1925 онд шашны түр захиргаа, 1926 онд орон нутгийн зарим томоохон сүм хийдүүдийн дэргэд "шашны захиргаадыг" байгуулжээ. Тухайлбал "Монгол улсын арван зургаа дугаар он дөрвөн сарын хорин гуравны өдөр харъяат хошууны дөрвөн хүрээ"²¹² нийлэн шашны захиргаа байгуулах түр зааврыг баримтлан хуралдсан анхдугаар хурлын тогтоолоороо харъяат хошууны дөрвөн хүрээг хамтад нь эрхэлсэн шашны захиргааг Дашигүнчойлин²¹³ дацан дээр байгуулж тус хуралд "... харъяат дөрвөн хүрээнээс тэргүүлэгчдэд хэн хэнийг сонгохыг хэлэлцээд Рагу, Түмэд, Дамба, Намдаг, Чүлтэм, Гүржав, Цэдэнхүү нарыг олонхын саналаар сонгож харъяат хошууны шашны хэргийг эрхлүүлхээр хэлэлцэн тогтов."²¹⁴ гэсэн байна.

Ийнхүү 1926 онд байгуулагдсан НТХ-ны дэргэдэх "**Шашны асуудлыг эрхлэх тусгай комисс**" хожим *Шашны комисс, Шашны хэргийн комисс, Шашны хэрэг эрхлэх комисс, Шашныг эсэргүүцэх комисс, Шашныг эсэргүүцэх комиссын товчоо*²¹⁵, *Шашныг эсэргүүцэх төв комисс* зэргээр хэдэнтээ нэр нь өөрчлөгдөж байсан нь баримтадуудад тэмдэглэгдэж хоцорчээ.

Архивын баримтаас үзэхэд 1929 онд **Шашны комисс, Шашны хэрэг эрхлэх комисс, Шашны хэргийн комисс** хэмээх нэрээр, тун удалгүй 1930-аад оноос Коминтерний дэмжлэгтэйгээр засгийн эрхэнд гарсан Зүүнтнүүдийн²¹⁶ засаглалын үед буюу 1930-1931

²¹¹ БНМАУ хөрөнгөтний биш хөгжлийн төлөө тэмцэлд. баримт бичгүүд.(1925-1940). хэвлэлд бэтгэсэн Ц.Насанбалжир. УБ., 1956. 82 дахь тал

²¹² Энд ямар ямар хошуудын ямар нэртэй хүрээ гэдгийг нь дурдаагүй байна

²¹³ Энэ чухам ямар дацан болохыг бид өөрсдийн хэрээр сурвалжилсан боловч тодруулж чадаагүйдээ хүлцэл өчье.

²¹⁴ МУ.УТА, МАН-ын баримтын төв, Ф.4, Д.2, ХН.157, т.5

²¹⁵ Энэ нэрийн тухайд архивын баримт нэн ховор байгаа бөгөөд бидэнд ганцын зэрэг баримт олдсоныг энд хэсэгчлэн хавсаргаж байна. Үүнд: "Намын төв хорооны дэргэдэх шашныг эсэргүүцэх комиссын товчооны 3 дугаар хурлын тогтоол. Товчооны гишүүн Дорж, Чагдар, Бадам. Тэргүүлэгч Дорж. Нарийн бичгийн дарга Бадам. 20(Олноо өргөгдсөн монгол улсын) оны 3 сарын 26. Хуралд суулцсан хотын захиргааны дарга нөхөр Чухал" хэмээсэн хурлын материал буй нь ямартай ч ийм нэртэй байгууллага байсан бөгөөд өмнө нь 2 удаа хуралдсан гэдэг нь тодорхой болж байгаа юм. Үүнийг бид МУ.ИТА.МАН-ын баримтын төв. Ф.4, Д.3, ХН.327, т.27 дугаартай баримтаас эшлэж байгаа болно.

²¹⁶ Хүн төрөлхтөн нийгэмшиж, иргэнисэн үеэс хойш үндсэн хуульт хаант ёс, либерализм, консерватизм, фашизм, ардчилсан социализм, коммунизм зэрэг улс төрийн үзэл номлолуудыг баримталж иржээ. Тухайлбал эдгээр 6 үзэл баримтлал нь онолын үндэслэлээ гаргаж, шинжлэх ухаанч шинжтэйгээр улс орны улс төр, эдийн засаг, нийгмийн хүрээг бүхэлд нь хамарч, хүн нийгмийн хөгжлийн тодорхой үеүдийг туулж ирсэн байдаг. Үүнд: Либерал буюу зүүний баримжаатай үзэл баримтлал нь хүний эрх, эрх чөлөө/эдийн засгийн, улс төрийн,

онуудад **Шашныг эсэргүүцэх комисс, Шашныг эсэргүүцэх төв комисс** гэх нэрээр бодлого, үйл ажиллагаагаа эрхлэн явуулсан байх юм. Өдгөө архивт хадгалагдан буй тус комисст холбогдол бүхий баримтуудад хурлын материал Шашны комисс нэрээр 1, Шашны хэрэг эрхлэх комисс нэрээр 1, Шашны хэргийн комисс нэрээр 6, Шашныг эсэргүүцэх комисс нэрээр 2, Шашныг эсэргүүцэх төв комисс нэрээр 4, нийтдээ 14 удаагийн²¹⁷ хурлын материал, тогтоол төлөвлөгөөний зүйлүүд байна. Гэвч холбогдох баримтуудаас үзсэний дүнд бидэнд одоогоор мэдэгдэж буйгаар тус комисс 20 орчим удаа хуралдсан болох нь илэрхий юм. Мөн тус комисс нь шинэ он эхлэхтэй уялдуулан гишүүдийн хурлаа 1 дугаараас эхлүүлэн дугаарлаж байжээ.

Тус комиссын бодлого, үйл ажиллагаатай холбоотой архивын баримт нэлээдгүй ч уг **"Шашныг эсэргүүцэх төв комисс"** гэсэн нэртэй анх байгуулагдсан байгууллагад хамаатай баримт, мэдээ одоогоор олдоогүй бөгөөд бидний үзэхэд тус комисс нь 1926 онд байгуулагдсан **"Шашны асуудлыг эрхлэх тусгай комисс"** мөн бөгөөд гагцхүү тухайн цагт зүүнтний бодлого, үзэл суртлын нөлөөтэй уялдан нэрээ удаа дараа хувирган өөрчилсөн бололтой. Учир юу хэмээвээс 1929 оны 3 сарын 11 өдөр шашныг эрхлэх комиссоос гаргасан "Шашин шүтлэгийн тухай хариулт нь" хэмээх бичигт "Шашныг эрхлэх газар байгуулагдан 3 жил болсон хэдий ч чухам энэ шашны хэргийг онц болгон оролдсон зүйл төдийлөн үгүй..."²¹⁸ хэмээснээс үзэхэд тус комисс анх байгуулагдсан 1926 оноос 1929 оныг хүртэл 3 жил орчмын хугацаанд төдийлөн идэвхитэй үйл ажиллагаа явуулаагүй бололтой. Гэвч бидний олж үзсэнээр уг "шашныг эсэргүүцэх төв комисс" нэртэй байгууллагын явуулсан үйл ажиллагаанд холбогдох баримтууд нь 1931 онд хамаарч байгаа юм. Иймээс тус үед шашны асуудлыг эрхлэж байсан байгууллага нь "шашныг эсэргүүцэх төв комисс" нэртэй болсон нь 1930 оны сүүл үе, эсвэл 1931 онд болов уу гэж үзэх үндэстэй.

Архивын баримтаас үзэхэд НТХ-ноос тус комиссын 1930 оны хоёрдугаар хагас, 1931 оны үеийн үйл ажиллагаатай нь холбогдох эрх хэмжээг тусгайлан төлөвлөж гаргасан байна.

"Шашныг эсэргүүцэх төв комисс"-ийн бүрэлдэхүүний талаар тус төлөвлөгөөнд "... гишүүдийн тоо нь 5-аас доошгүй 9-өөс дээшгүй байваас зохимой"²¹⁹ хэмээжээ. Мөн архивын баримт сэлтээс үзэхэд тус комиссын 1929 онд боловсруулсан "шашин шүтлэгийн тухай хариулт нь" хэмээх материалд "... шашны хэргийг эрхлэх газар дээд эрх барих төлөөлөгч

нийгмийн хүрээнд/ болон намч ёс, нийгмийн халамжийг тэргүүн зэрэгт үздэг. Харин консерватив буюу барууны баримжаатай үзэл баримтлал нь төрт ёс, уламжлалыг тэргүүн зэрэгт авч үздэг байна.

1928 оны сүүл хагаст хуралдсан МАХН-ын ҮII, БНМАУ-ын V их хурлаар зүүнтний үзэл баримтлагчид болох Ө.Бадрах, П.Гэндэн, Б.Элдэв-Очир, З.Шижээ, Б.Лааган нар Коминтерний дэмжлэгтэйгээр нам, төрийн удирдлагад гарч ирсэн юм. Энэ үеэс төр засгийн тогтоол шийдвэрт Коминтерн болон зүүнтний үзэл баримтлал тусгагдан хэрэгжих болсон байдаг.

²¹⁷ 1929 оны I-VIII хурал, 1930 оны I, II хурал, 1931 оны I, II, III, VII хурал

²¹⁸ МУ.УТА, МАН-ын баримтын төв, Ф.4, Д.3, ХН.92, т.66

²¹⁹ МУ.УТА, МАН-ын баримтын төв, Ф.4, Д.3, ХН.327, т.136

долоо байдаг”²²⁰ хэмээсэн агаад гагцхүү тус албан тушаалд хэн хэн ажиллаж байсан болохыг нь дурдаагүй байна. Харин 1929 оноос тус комиссын өдөр тутмын үйл ажиллагааг удирдан явуулах нарийн бичгийн даргаар Норовсүрэн\1929 оны 7,8 дугаар сард хуралдсан тус комиссын 6,7 дугаар хурлын үеэр Норовсүрэнг хөдөө албанаар явсанд хэсэг хугацаанд Х.Чойбалсан тус албыг түр хашиж байжээ\, Бадам нар ажилласан бол гишүүдэд Гэндэн, Содном, Амар, Шижээ, Шагдар нар ажиллаж байжээ.

1930 онд уг комиссын бүрэлдэхүүнд Довчин, Даваа, Дугаржав, Чимэд нар ажиллаж байсан бөгөөд 1930, 1931 онд тус комиссын даргаар хэн ажиллаж, чухам хэдэн гишүүнтэй байсан, гишүүдийнх нь ажилласан хугацаа, халагдаж солигдсон тухай нарийвчлан тогтооход төвөгтэй хийгээд учир нь үүнтэй холбогдох архивын баримт материал хангалттай бус юм.

Харин 1931 онд Шашныг эсэргүүцэх комиссын товчооны тэргүүлэгчээр Дорж, нарийн бичгийн даргаар Бадам нар сонгогдон ажиллаж, гишүүнд Чагдар бүгд 3 хүний бүрэлдэхүүнтэй байсан нь одоогоор мэдэгдээд байна.

Цааш нь мөнхүү тус төлөвлөгөөнд дурьдсанаар *“Шашны комиссыг байгуулахад нам эвлэлийн хороодоос ба бусад зохих газрын үүрэг бүхий идэвхитэй нөхөдөөс эрхиш оролцуулбаас зохих”*²²¹ тухайлбал тус комиссыг байгуулахад *“ ... нам эвлэлийн хороод буюу үүрүүд засаг захиргаа дотоодыг хамгаалах хийгээд жич бурхангүйчүүдийн товчоо буюу үүрүүд хянан байцаахын зохих газруудаас оролцуулан томилох ...”*²²² зэргээр хурлын гишүүдээ бүрдүүлэхээр заасан ажээ.

1929 оны 02 сарын 25-ны өдөр Шашны хэрэг эрхлэх комиссын гишүүд хуралдсан I хурлаар тус комиссын даргад хэнийг сонгох тухай асуудал хэлэлцсэний дүнд *“ ... даргад нөхөр Норовсүрэнг сонгохоор хэлэлцэн тогтжээ”*²²³. Ийнхүү тус комисс нь нэрээ хувирган даргаа сонгож, шашны асуудлаар тодорхой бодлого явуулж эхэлсэн байна. Тухайлбал I хурлаараа *“ ... ихээхэн хөрөнгөтэй ардын шүтлэгийн явдал ба эд хогшлын зүйлд зарцуулах малыг түр буюу бүрмөсөн хязгаарлабаас ямар хэмээх” мөн “...жин тээх буюу арилжаа худалдаа үйлддэг ба эмс лугаа самууран явагч лам нарыг ялган салгаж ... жинхэнэ санваартны бус энэ мэт явдлыг бүрмөсөн цаазлан зогсоож гагцхүү дацан хийдийн газар шавилан суугчидын зөвхөн хүнс зүйлийг ард нийтийн амьдрах ёсон лугаа нийлүүлэн хэмжээтэйгээр явуулах заавар гаргаж дагаж явуулбаас өөдлөх үгүй завхай лам нараас аяндаа шалгарч цэвэржих ба лам болой хэмээгчид хэмнэгдэх боловуу”*²²⁴ гэх зэрэг нэлээд асуудлуудыг дэвшүүлэн хэлэлцүүлж, зохих ёсоор шийдэхээр тогтсон байна.

²²⁰ МУ.УТА, МАН-ын баримтын төв, Ф.4, Д.3, ХН.92, т.66

²²¹ МУ.УТА, МАН-ын баримтын төв, Ф.4, Д.3, ХН.327, т.136-137

²²² МУ.УТА, МАН-ын баримтын төв, Ф.4, Д-3, ХН.327, т.136-137

²²³ МУ.УТА, МАН-ын баримтын төв, Ф.4, Д-3, ХН.92, т.25

²²⁴ МУ.УТА, МАН-ын баримтын төв, Ф.4, Д.3, ХН.92, т.25

НТХ-ноос гаргасан тус комиссын дээрх төлөвлөгөөнд зааснаар комиссын үндсэн зорилго нь дараахь байдлаар илэрч байна гэж бид үзэв. Үүнд: Монгол орны доторх буддын шашныг үндсээр эсэргүүцэн мөхөөх; Үүний тулд хувьсгалын соёл суртлаар зэвсэглэн түүнийг бодитойгоор баримталсан суртлыг гүн дэлгэрүүлэх; Эл явдалд нам эвлэлийн олон гишүүн ба зарц хийгээд ядуу дунд ард түмнийг оролцуулан тэдний хүчин нэгдлийг хамтатган явуулж гүйцэтгэхийг гол үндсээ болгох; Шар феодалын байгуулалт ба тэдгээрийн байгуулалт бүхий эдийн хүчнийг эвдэж эвлэлдэн хамтарсан ардын аж ахуйд шилжүүлэх; Дарлагдан мөлжигдөж бүхий доорд ангийн лам нар тэднийг татан авч олон нийтийн чанар бүхий ажил үйлдвэрт амьдралын хамт шилжүүлж хар болгох ба хувьсгалын соёлоор сурган хүмүүжүүлэх²²⁵ явдал хэмээн гол баримтлах чиглэлээ тодорхойлсон бөгөөд үүний тулд олон төрлийн үйл ажиллагааг явуулсан болох нь тус комиссын түүхэнд холбогдох архивын баримтнаа тэмдэглэгдсэн байгаа юм.

Мөн шашныг эсэргүүцэх төв комиссын үүрэг, эрх хэмжээ болоод тус комиссд шууд харъяалагдаж асан “шашны комиссын товчоо” түүний бүрэлдэхүүн, үйл ажиллагааны тухайд “... шашны комиссын хурлаар буюу намын хорооны тогтоолоор ... дарга ба нарийн бичгийн дарга гишүүн хэмээн сонгомой. Эл сонгон томилсон товчооны гишүүд нь ... аар саар хэргийг шууд эрхлэн явуулж болох бөгөөд эл эрхлэн явуулсан хэрэг ба бусад ихээхэн хэргүүдийг тус комиссын бүгд хурлаар оруулан хэлэлцэн тогтоож явуулмой. Жич тус комиссын дарга нь бүх хэргийг ерөнхийлөн удирдаж явуулна” хэмээн заасан бол бусад төв ба аймаг, хошуудад буй шашны комиссуудын үүргийн тухайд “... хошуудын комисс нь харъяат аймгийн комисс лугаа харилцаатай байх бөгөөд удирдлагыг хүлээн гүйцэтгэмүй. Хэрвээ онц чухал хэрэг гарваас шууд төвийн комисс лугаа харилцаж болмой” хэмээн гагцхүү “... төв хорооны дэргэдэх шашны комисс нь тус улсын доторхи шашныг эсэргүүцэх олон комиссууд лугаа харилцаатай байх бөгөөд ерөнхийд удирдан зааварлах үүрэг бүхий”²²⁶ болохыг тов тодорхой заасан байна. Үүнээс үзвэл ийм үүрэг чиглэл бүхий комисс аймаг бүрт байсан эсэхийг судлан үзүүштэй юм.

Шашныг эсэргүүцэх төв комиссын гишүүдийн хурлаас гарсан тогтоол, шийдвэрийн дагуу тус комисс үйл ажиллагаагаа явуулдаг байсан юм. Иймд комиссын хурлуудын тухай баримт материал бидний судалгаанд чухал хэрэгтэй, үнэ цэнэтэй судалгааны хэрэглэгдэхүүн болсныг энд дурдах нь зүйтэй юм.

1929 оны хурлууд²²⁷ нэрийн хувьд өөрийн онцлогтой байв. 1929 онд нийт 8²²⁸ удаа хуралдсанаас шашны хэрэг эрхлэх комисс нэрээр I хурал, шашны комисс нэрээр II хурал, шашны хэргийн комисс нэрийн дор III-ҮIII хурлууд хуралдсан байна²²⁹.

²²⁵ МУ.УТА, МАН-ын баримтын төв, Ф.4, Д.3, ХН.327, т.136

²²⁶ МУ.УТА, МАН-ын баримтын төв, Ф.4, Д.3, ХН.327, т.136-137

²²⁷ 1929.02.25-1929.11.16 хүртэлх хугацаанд хуралдсан хурлуудыг энд оруулав.

Дээрх 1929 онд хуралдсан хурлуудын хэлэлцсэн асуудлууд, хурлын шийдвэрүүдийг нэгтгэн авч үзвээс:

- Сүм хийдүүдийн жасын малыг нийтийн хөрөнгө тоолох үеэр харъяат захиргааны газраас нягтлан тоолж, сан жасын малуудыг жинхэнэ ядуу дунд ангийн этгээдээр хариулуулах
- Шашны захиргаанаас үнэмлэх бичиг авч бадар барих, хандив барих лам хуврагуудын шашин номын үйл ажиллагаанд хяналт тавих, улмаар хориглох
- Жижиг бага хэмжээний сүм хийдийг цөөлөх
- Төр сүм хийдийг тусгаарлах тухай хуулийг хянаж, засаж найруулах
- Шашны тухай зааврыг шинэтгэх, ингэхдээ цаашид явуулах хувьсгалын үйл хэрэгт тааруулан засаж гаргах мөн тус намаас шашны явдалд хэрхэн оролцвоос зохих талаарх бүх бодлого зааврыг хянан тогтоох
- Цэргийн бүртгэлээс хасагдсан эхнэртэй хийгээд угаас харын данстай лам хүмүүсийг сүсгээр байгуулсан сүмд²³⁰ хурж болохыг зогсоох эс бөгөөс яг ямар ямар сүмд дуганд хурж болохыг шашны тухай зааварт оруулан нарийвчлан тодорхойлох
- Шашны хэрэг эрхлэх газрын төлөөлөгчидийн их хурлын бэлтгэлийг хангах,
- Аймаг, хошуудад зөвшөөрөлгүй шинээр сүм хийд барих, барьхаар завдан буй болон сүм дуганыг засварлах зэрэг явдлыг цаазлан зогсоож, бадарлан олсон зүйлүүдийг хураан авч олон нийтийн тустай зүйлд зориулах
- Бөө, удгадын үйл ажиллагааг хязгаарлах, хатуу засал үйлдэхийг нь суртлаар эсэргүүцэх²³¹ зэрэг ажлуудыг тус онд хэрэгжүүлэхээр идэвхитэй ажилласан бололтой юм.

1930 оны тухайд комисс ердөө 2 удаа хуралдсан баримтыг бид олов. 1930 онд тус комисс анхны болон сүүлийн хурлаа хэдэн сарын хэдний өдөр хуралдаж, нийт хэдэн удаа хуралдсан тухай баримт, материалыг олж тогтооход төвөгтэй байв. Учир нь тус онд

²²⁸ Тус оны хурлууд нь МУ.ІТА. МАН-ын баримтын төв. Ф.4, Д.3, ХН.92.Ф.4, Д.3, ХН.327-д тус тус хадгалагдан байгаа юм.

²²⁹ Комиссын I хурал нь 1929 оны 02 сарын 25-нд” хуралдсан бол тус комиссын II хурал яг хэдэн сарын хэдний өдөр хуралдсан тухай тодорхой баримт одоогоор бидэнд олдоогүй байна. Гагцхүү НТХ-оос гишүүн Сурахбаярт намын хорооны харъяа үүрүүдээс тус тус тоотуудаар ирж мөн үед гаргахаар төлөвлөн буй “шашны тухай шинэтгэн гаргах зааварт” хамтатган гаргаж гүйцэтгүүлэхээр шашны комиссын I, II хурлаар хэлэлцэгдэн тогтоогдож ирсэн бичгүүдээс II хурлын зарим хэлэлцсэн зүйл, тогтоолууд байсан бөгөөд уг материал нь УТА. МАН-ын баримтын төвийн сан хөмрөгийн Ф4. Д3. ХН-92-т хадгалагдан байгаа юм. Харин уг комиссын “шашны хэргийн комисс”-ын нэрээр хуралдсан III хурал нь 1929 оны 05 сарын 06-ний өдөр хуралдсан бөгөөд тус комиссын II хурал нь уг цаг хугацаанаас өмнө хуралдсан нь тодорхой юм. Комиссын IV хурал нь 1929 оны 06 сарын 03-ны өдөр хуралдсан бол V хурал 1929 оны 06 сарын 22-нд харин VI хурал нь 1929 оны 7 сарын 17-ны өдөр хуралдсан байдаг. VII хурал нь 1929 оны 08 сарын 23-нд хуралдсан бол тус оны сүүлийн VIII хурлаа 1929 оны 11 сарын 16-ны өдөр хуралдсан байна.

²³⁰ Сүсэгтэн ардын өглөг, хандивын хөрөнгөөр барьсан сүм, дуганыг хэлжээ гэж бичигч нар үзэв.

²³¹ Бөө, удганы догжур, сэржим өргөх гэх мэт хатуу гүрэм засал үйлдэхийг суртлаар эсэргүүцэх хэмээн баримтад өгүүлсэн буй.

хуралдсан хурал тус бүрийн хэлэлцсэн зүйл, тогтоол, төлөвлөгөөг агуулсан баримт, материалууд архивын данс хараанд хангалттай бус байна. Гэвч зарим хурлын хагас дутуу баримт, материал хадгалагдаж байгаагаас тухайлбал, шашныг эсэргүүцэх комиссын I хурлын тогтоол хэмээх хуралдсан **он, сар, өдөр** тодорхой бус материал олдсоныг агуулгаас нь үндэслэн 1930 онд хуралдсан I хурлын материал мөн хэмээн үзэв.

Тус I хурлаар дараахь зүйлсийг хэлцэж шийдвэрлэсэн байдаг. Үүнд: Төв ба орон нутгийн намын ангиудад даалгаж гүйцэтгүүлэх шашны талаарх асуудлын төлөвлөгөөг баталж улмаар гүйцэтгүүлэх; Хар болсон лам нарын дунд явуулах гэгээрэл боловсролын тухай төлөвлөгөөг тус тус батлан²³² гаргасан байна.

1930 онд тус комиссын II хурлын талаарх баримт сэлт ховор бөгөөд хурлаар хэлэлцсэн 2,3 дахь асуудлуудын тухай баримт НТХ-ны гишүүн Жигжиджав сүүлд сийрүүлэн бичиж НТХ-оо оруулан 1930 оны 06 сарын 07-нд уг асуудлыг хэлэлцэн шийдвэрлэж, цохсон тухай материал МАН-ын баримтын төвийн Ф-4, Д-3, ХН-327-ийн 26 дахь талд хадгалагдан байгаа юм. Харин хурлаар бүгд хэдэн асуудал хэлэлцсэн, эхний асуудал нь юу байсан талаар бид тодорхой баримт олсонгүй.

1930 оны 06 сарын 07-нд үйлдсэн баримтаар бол “Шашныг эсэргүүцэх комиссын” II хурлын хоёр дахь зүйлд монголын түүхийн үнэт дурсгал болсон ҮШ богд Живзундамба хутагтын алтан тамга, өргөмжлөл өнөөдрийн өдрийг хүртэл хадгалагдан ирэх төрийн албан ёсны баталгаа болсон “тогтоол, шийдвэр” гаргаснаараа нэн ач холбогдолтой хурал болсон юм.

Тус хоёрдугаар зүйлд: "НТХ-оос Гишүүн Амар нараас, Дотоод яамнаас, Шашны захиргааны газраас, хүргүүлэн ирсэн Живзундамба хутагтын хувийн алтан тамга өргөмжлөлийг музейд талбин агуулах буюу эвдлэх алин болохыг заамуй хэмээснийг лавлан 340 тоотоор ирсэнийг хянан хэлэлцэж ирүүлсүгэй хэмээснийг хэлэлцээд эл тамга, өргөмжлөлийг музейд талбиж зохилдох үгүй бөгөөд бүгд засгийн газраас эрхлэн сайнаар хадгалж байваас зохихыг хойш явуулахаар тогтов"²³³ хэмээсэн буй.

Гурав дахь зүйлд дараах зүйлийг хэлэлцэн тогтсон байна. Үүнд: “Намын төв хорооноос гишүүн Амар нараас шашны хэргийг эрхлэх газраас харъяат олон лам нарыг гадаад дотоодын аливаа улсын байдал ба хувьсгалын үзэл суртал лугаа танилцуулах нь чухал тул засгийн газраас тусгай комиссыг цаг дараалан урин ирүүлж илтгэн тайлбарлуулж байх зөвшөөрлийг ирэх ба нийтэлсэн сонин сэтгүүл зэргийн бичиг зарлалыг тус газар хүрэлцхээр талбин олгуулхаар ирсэнийг хянан зааварламуй ... хэмээсэн саналыг хэлэлцээд харъяат шашны захиргааны гуйсан ёсоор болгож засгийн газраас тухай бүр тусгай хүмүүс гаргаж

²³² МУ.УТА. МАН-ын баримтын төв. Ф.4, Д.3, ХН.126, т.58

²³³ МУ.УТА. МАН-ын баримтын төв. Ф.4, Д.3, ХН.327, т.26

илтгэл хийж улс төрийн байдалд танилцуулахын дээр хэвлэгдэн гарах сониноос тухай бүр арвыг олгуулан гүйцэтгүүлж байваас зохихыг хойш явуулахаар тогтсон байна”²³⁴ хэмээжээ.

Үүнээс үзэхэд 1930 онд хуралдсан уг комиссын I, II хурлаас цааш он дуустал тус комисс нь гишүүдийн хурлаа нэлээд хэдэн удаа хуралдсан байх боломжтой ч үүнийг тодруулах хангалттай баримт, материал хомс тухай дээр дурдсанаа өчье.

1931 онд тус комисс 4 удаа хуралджээ. Шашныг эсэргүүцэх төв комисс нь 1931 оны 1-р сард хуралдсан **I хурлаараа:** Лам нар, ялангуяа хар болсон багачууд, залуучуудын дунд сургууль боловсролын ажил явуулах, аж үйлдвэрт хандуулах; Хар болсон лам нарт жасын хөрөнгөөс хувь хэрхэн хүртээсэн тухай, цаашид хэрхэн хувийг олгох талаар хуралдсан тухай ерөнхий хоёр асуудлыг хэлэлцэн тогтоосон байна.

Анхдугаар зүйлд сүм хийдэд шавилан сууж буй 11 нас хүртэлх банди нарыг энгийн ард иргэдийн хүүхдийн нэгэн адил түр сургууль, сургуульд авах тодорхой журам мөрдүүлэхээр тогтсон байна. Үүнд: “1. Аливаа нэгэн сургуулийн дотор тэдний тоо бүхий сурагчдын зууны хорин хувиас хэтрэх үгүй байваас зохимой. 2. Тэргүүний үед тэдний тусгай хүмүүжлийн ажлыг явуулж сүм хийдүүдэд суусны үлдэгдэл болох муу дадлуудаас салгахын дээр бусад сурагчдаас тусгай салбарлан ангилах үгүй болгох. 3. Сургуулийн доторх олон нийтийн ажилд тэднийг нэн өргөнөөр оруулж лам нарын дутагдал, хоцрол цээжлэлийн тухайд тэдний өөрсдийн сэдэв саналыг өргөнөөр гаргуулахаар тогтжээ”²³⁵.

Мөн тэрчлэн энэ хурлын II асуудлаар сүм хийдүүдийн татварын нэмэгдэл 15 хувь байхаар тогтоосон байна. Аймгуудын урьдах онуудын төсвийн үлдэгдлээр хөдөө аж ахуй эрхэлдэг хар болсон лам нарын 3 сарын түр сургуулиудыг байгуулж 18-25 насны зарц ядуу, дунд амьжиргаатай иргэдийг нэгтгэн оруулжээ. Тэдэнд заах хичээлүүдийг ч тодорхойлон гаргасан байна²³⁶. Энэ нь цаашид монголчууд, ялангуяа лам байсан шашны боловсролтой хуврагууд эргэлт буцалтгүй иргэний боловсролтой холбогдох эхлэл нь болжээ гэж хэлж болохоор байгаа юм.

Лам банди нарт заалгахаар төлөвлөсөн хичээлүүдийг ахар хугацааны дотор тодорхой төлөвлөн гаргах, тэдгээрийг удирдан заах мэргэжилтнүүдийг “Ардыг гэгээрүүлэх яам”-нд түүний санхүүжилтийн асуудлыг “Сангийн яамнаа” тус тус хариуцуулахаар тогтжээ.

Мөн дээрх тогтоолыг хэрэгжүүлэхийн тулд дараахь ажлуудыг салбар яамдуудад даалган гүйцэтгүүлэхээр тогтсон байна. Үүнд: Аж үйлдвэрийн газруудад зарц ядуу ардуудыг оруулан сургах орон тоог бий болгох, мөн орон тоонд сүм хийдээс гаргасан лам нарыг

²³⁴ Мөн тэнд

²³⁵ МУ.УТА. МАН-ын баримтын төв. Ф.4, Д.4, ХН.141, т.12

²³⁶Тэдгээр хичээлүүд нь: Улс төрийн байдал; Тоо бодлого, байгалийн шинжлэл зэрэг нийт ухааны зүйл; Аж ахуйн талын тусгай зүйлүүд; Монгол бичиг үсэг зэрэг байв.

оруулах тухай асуудлыг төлөвлөн ирүүлэх; тэрэгчин, тогоочин, ханачин, тооногчин... алт, мөнгөний дархан зэргийн гар үйлдвэрийн нэгдэлүүдийг байгуулж түүнд хар болсон лам нарыг өргөнөөр оруулах тухай асуудлыг төлөвлөн ирүүлэхийг худалдаа ба аж үйлдвэрийн яамнаа даалгах²³⁷-аар тогтохын дээр ядуу, дунд лам нарыг хамтралд өргөнөөр хамруулах ингэхдээ "... тэд нарын тус бүр чадварыг олсон ажил үйлдвэрийг даруй ирүүлэх явдалыг чухалчлан гүйцэтгэх"²³⁸ хэмээн хамтрал, артелуудад даалгахаар тогтсон байна.

Мөн төв, орон нутагт оройн сургуулиудыг²³⁹ байгуулж түүгээр ядуу, дунд лам нарыг суралцуулах зэрэг лам нарыг орчин цагийн боловсролд татан оролцуулах ажилд ихээхэн анхаарал тавьж байсан байна²⁴⁰. Ингэхдээ ядуу дунд ангийн лам нарыг хар болгох, хар болсон лам нарыг аж ахуйн сургалт, үйлдвэрийн газруудад суралцуулах, соёл боловсрол олгохын сацуу суртал ухуулгыг өргөнөөр явуулах зэрэг ажлуудад комисс ихээхэн анхаарлаа хандуулж байсан нь дээрх хурлын хэлэлцэж тогтоосон асуудлуудаас харагдаж байна.

1931 оны 02 сарын 03-нд хуралдсан **II хурлаар** намын анхдугаар бага хурлын тогтоолыг баримталж ядуу дунд лам нарыг ангилан ялгах тухай асуудлыг хэлэлцэн шийдвэрлэжээ. Тухайлбал, амьдралын түвшин, хүртсэн хэргэм зэрэг, хашиж байсан албан тушаал зэргийг нь харгалзан лам нарыг тодорхойлон ялгаж, тэднийг төр засагт талтай хандах хандлагыг бий болгоход шашныг эсэргүүцэх төв комисс идэвхийлэн ажилласан байна. Үүнд: Тогтоосон нь: "Өөрсдийн аж ахуйд бусдын хүч мөлжин зарцалдаггүй төрөл садны тэтгэврээр амьдран сууж буй бөгөөд өөрсдөө зарцлан бүхий банди шавь наргүй, худалдаа наймаа үйлдэх буюу бусдад мөнгө хүүлэх, эмчлэх, гүрэмдэх, мэргэлэх зэрэг бусдыг мөлждөггүй бөгөөд дараа тодорхойлсон чанар байдалд тохирох этгээд нарыг дунд лам нар хэмээн тооцвоос зохих" хэмээгээд "Ард язгууртай бөгөөд төрөл улирсан хувилгаан ямбатай бус, Гавж, аграмба, равжамба, дооромбо, лхаарамба, маарамба²⁴¹ мэтийн мяндаггүй, Урьд

²³⁷ МУ.УТА. МАН-ын баримтын төв. Ф.4, Д.4, ХН.141, т.12

²³⁸ МУ.УТА. МАН-ын баримтын төв. Ф.4, Д.4, ХН.141, т.12

²³⁹ Тухайн үед оройн сургуулийг "үдэшилэгийн сургууль" хэмээн нэрлэж байсныг баримтуудад тэмдэглэн үлдээсэн байна.

²⁴⁰ МУ.УТА. МАН-ын баримтын төв. Ф.4, Д.4, ХН.48.т

²⁴¹ Гавж-Чойрын 5 ботид мэргэшсэн эрдэмтэнд монголын Их хүрээ хийдэд олгодог "арван бэрхийг мэдэгч" гэх утгатай цол

Аграмба- Жүд дацанд 10 түүнээс дээш жил суралцаж амжилттай дүүргэсэн, тусгай эрдмийн зөвлөлөөр орж шалгагдсан лам эрдэмтэнд олгодог "тарни мэдэгч" гэх утгатай эрдмийн зэрэг.

Равжамба- Чойрын арван гурван шатыг бүрэн дамжиж төгссөн, бурхны шашны гүн ухааны онолд нэвтэрхий мэргэжсэн эрдэмт хүнд олгодог эрдмийн зэрэг юм. Равжамба хэмээхийг мөн "Равжан" гэж дууддаг. Ихэнхдээ Энэтхэг, Төвдөд энэ зэргийг олгодог байсан ч Монголын хувьд Төвд дэгтэй зарим хийдэд хамгаалуулдаг байжээ. Жишээ нь: Гандантэгчэнлин хийдийн номын гэрийн эрхлэгч, гавж багш Т.Данзан-Одсэр Боржигины Жанжины баруун Чойрын хийдэд равжан хэмээх энэхүү эрдмийн цолыг хамгаалж байсныг гавж Ш.Сонинбаяр багш дурсаж байна. Одоо эл зэргийг Төвд, Энэтхэгт хуучны адил олгож байгаа ба парчин равжамба, ум рамжамба хэмээн чойрын ботиудаар салган өгдөг болжээ. Дооромбо-Төвдийн Лхас хотын Зуу, Гоман, Гүмбэн, Лавран хийдүүдэд гавжийн дамжаа барихдаа чулуун суудалд суун ном хаялцан шалгалт өгч, хамгаалсан хүнд энэхүү зэргийг олгодог байжээ. Монголын Төвд дэгтэй сүм хийдэд дооромбын зэрэг олгож байсан гэдэг. Одоо Энэтхэгт энэ цолыг олгодог уламжлал хэвээрээ хадгалагдаж байна.

Лхаарамба - Төвдийн Лхас хийдэд дамжаа барьж гавьжийн зэрэг олсон эрдэмтэн.

хутагт хувилгаад шабрамба, гүтэмбэ²⁴² нарын дэргэд бараа бологчидын хувиар хаалгач, сойвон, донир, зайсан, нируба²⁴³ гэх зэрэг тушаалыг хүлээж авсангүй, Ловонтон лам, хамба гэх зэрэг хэргэм тушаалыг эдэлж явсангүй, Лүйжан, чойжан хэмээхийг эрхлэх явдал үгүй ийм аваас шинж дунд хэмээн үзмой”²⁴⁴ хэмээн заасан нь хэнийг дунд ламын ангид багтаах вэ гэдгийг тун ч нарийн ялгаж гаргасан байгаа юм. Бас тэрчлэн “Дунд лам нараас хар бологчдыг тийнхүү болсон цагаас хойш гурван жилийн дотор нийт тогтоосон ёсоор жинхэнэ цэргийн албанаас чөлөөлвөөс зохино”²⁴⁵ хэмээн лам болсон иргэдийг өөрийн засаг төрд талтай хандуулах төрөл бүрийн арга хэмжээг авч явуулж байсан байна.

Лам нарын зүгээс ч өөрсдийн сайн дураар эд хөрөнгөө засаг төрдөө хандивлах, бас зарим нэгэн нь хандив өгсөн нэрээр татварын хөнгөлөлт авахыг оролдсон зэрэг үзэгдэл байсан бололтой. Үүнийг бас хэтрүүлэн үзэж нийт лам нарын зүгээс сайн санаагаар шинэ засагт өгсөн хандивт татвараас зайлсхийх санаагаар өгүүжин хэмээн эргэлзээ, сэжигийн үүднээс хандах байдал газар авч улмаар энэ талаар тусгайлсан зүйл заалт бүхий тогтоол гарч байсан байна²⁴⁶.

III хурал. Тус хурал нь 1931 оны 03 сард хуралджээ. Хурлаар “... буддын шашны эдийн засгийн хүчийг бууруулан ажилчин ард олныг шашны автагдлаас ангижруулах тухай зарим нэг явуулгуудыг хэрэг дээр болгон гүйцэтгэх явдал хэтэрхий удаашран буй нь лам нар болвоос нийгэм журмыг байгуулах хэрэгт нэгэн ихээхэн саад даруй мөн хэмээн үзэж тэд нартай тэмцэх ажил арга бүрдсэн эрчимтэй явуулгуудыг чанартай болж хараахан чадаагүй. Харин нэг бол аяндаа гэлдэрсэн мэт хөдлөх буюу эсвэл жасуудын үнэ бүхий зүйлүүдийг хураах шүтлэгийн зүйлүүдийг үнэ зохион худалдах хар болгочидыг

Маарамба-“эм мэдэгч” гэсэн утгатай төвд үг бөгөөд эм, эмнэлгийн ухааныг судалсан хүнд олгодог боловсролын зэрэг юм.

²⁴² Шаврамба-“Өлмийн дэргэд” гэсэн утгатай төвд үг бөгөөд угсаа залгаагүй ба цол ямбагүй хувилгаан лам хүнийг ийн нэрлэдэг байсан байна. Өвөр монголчууд хувилгаадаа голдуу Шавран гэж нэрлэдэг.

Гүтэнбэ-Гүртэн, Чойжин хүнийг ийнхүү нэрлэдэг. Чойжан бурханы шашны сахиусуудтай харьцдаг, тусгай мэдрэхүй, увдис чадалтай лам хүн бөгөөд бөө, удагд онгодыг биедээ урин залж оруулдаг шиг биедээ сахиусыг залан оруулаж тэдэнтэй санаа бодлоо солилцдог гэж үздэг. Наймдугаар Богдын төрсөн дүү Лувсанхайдав монголын анхны төрийн Чойжин, төрийн гүтэнбэ байв. Түүний санаачлагаар байгуулсан Чойжин ламын сүм нь олон нандин шүтээн, урлагийн ховор эх бүтээлүүдийг хадгалсан монголчуудын шашин шүтлэг, урлагийн үнэт өв болон хоцорсон юм.

²⁴³ Хаалгач - Богд гэгээний шадар хүн бөгөөд Богд хааны хаалгачийг хэлж буй болно. Богд гэгээнд 4 хаалгач байсан ба тэдгээр хаалгач нар нь тусгай ёслолын хувцас өмсдөг байжээ. Эдгээрээс өмнө хиа байж байгаад Богд гэгээний хаалгач болсон Галааням гэх хүн саяхан болтол амьдарч байжээ.

Сойвон - Сойвон нь “идээний ноён” гэсэн утгатай төвд үг. Хутагт хувилгаадын шадар бараа бологчдын нэг бөгөөд тухайлбал Богд гэгээнд үйлчилдэг хүн юм. Мөнхүү “соёг” хэмээх хэргэм байх бөгөөд энэ нь идээ хоолны үйлчлэгч бөгөөд тавагтай идээний зүйлийг гар дээрээ өргөн зөв барих, алхах гишгэх гэх мэт уг ажилд нэлээд нарийн бэлтгэгдсэн хүн байдаг байжээ. Сойвон, соёг нарыг Донир захирч байсан бөгөөд одоогийн засгийн газраар бол ёслолын хэлтэс гэлтэй.

Донир - Дээд мяндаг тушаалтан лам нарын бараа бологчдын нэг бөгөөд гол эрхлэх ажил нь данс хараа хөтлөх явдал болно.

Нируба-бид нярав гэсэн утгатай үг гэж тайлав.

²⁴⁴ МУ.УТА. МАН-ын баримтын төв. Ф.4, Д.4, ХН.126, т.39

²⁴⁵ Мөн тэнд

²⁴⁶ Мөн тэнд

харъяа газар орноос холдуулахгүй болгон баримтлан захируулах зэрэг толгойгүй мөшигилт нуглаануудын маягаар биежин хөдөлж ангийн дайсны шашныг устгаж буй гэх зэргээр цуурхал ятгалгыг явуулах баримт сэдвүүдийг бэлтгэн өгсөн мэт болох үүнд наймдугаар их хурлын тогтоол бодлогуудын хэрхэн биелэн явж буйг хатуугаар хянаж шашныг эсэргүүцэх бүхийл ажлыг хөдөлгөөнтэй болгон явуулах нь туйлын чухал болжээ”²⁴⁷ хэмээн үзээд уг асуудлуудыг шийдэхийн тулд хэлэлцэн дараахь байдлаар тогтоожээ. Үүнд:

- 1. Лам нар ба сүм хийдүүдэд олз ашгийн, цэргийн, хот суурины, хашаа байшингийн зэрэг татваруудыг ноогдуулан татварлах тухай төлөвлөгөөнүүдийг нэн даруйхан зохион гаргаж биелүүлэн гүйцэтгэх явдлыг сангийн яамнаа даалган гүйцэтгүүлэхээс гадна мөн олз ашгийн татварыг төлөвлөх дор баян лам нар ба жасуудаас бусдад мөнгө хүүлэх зэргээр хэтэрхий мөлждөг явдал лугаа эрс хатуугаар тэмцэх арга хэмжээг хамтатган төлөвлөж гүйцэтгэх*
- 2. Өөрсдийн хүчээр газар тариалангийн ажлыг үйлдвэрлэн бүхий лам нараас ажиллаж үл чадах ба тариалан хадлангийн компанийн үесээр даруй эдлэн хэрэглэвээс зохих сүм хийдүүдийн тариалангийн газруудыг салган авч хамтрал, ядуу дунд ардууд, хар болсон ядуу дунд лам нарт шилжүүлэн олгох тухай биелүүлэн гүйцэтгэх явуулгуудыг наймдугаар их хурлын тогтоол ба тухайн хууль дүрмийг баримтлан нэн даруйхан төлөвлөж эргүүлэх явдлыг мал тариалангийн яамнаа даалгасугай.*
- 3. Жасын малыг ядуу дунд ардуудад гэрээгээр өгч хариулах явдлыг хууль цаазын зүйл дор оруулах ба мөн жасуудаас өөрсдийн малаар бусдыг хэтэрхий мөлжих буюу нударган баячууд дор өгөх хийгээд, бүрэлгэн сүйтгэх явдлыг цээрлүүлэн зогсоох тухай арга хэмжээг зохион төлөвлөх тухайн асуудлыг нэн даруй шүүх яамнаа даалган гүйцэтгүүлэх.*
- 4. Засгийн газруудаас 18 нас хүрээгүй ардын залуучуудыг сүм хийдэд өгч лам болох явдлыг бүр мөсөн зогсоосон тухай энэ тогтоолыг олон нийтэд нэн өргөнөөр таниулах хэргийг нам эвлэлийн талаар олны дунд явуулах ажлын чанартай болгон явуулж гүйцэтгүүлэхээс гадна эл тогтоолыг зөрчигчидийг хэрхэн цээрлүүлэх тухайн арга хэмжээг шүүх яамнаа даалган төлөвлүүлж нэгэнтэйгүүр нутгийн захиргааны газруудаас мөнхүү тогтоолыг хэрхэн биелүүлэн явуулж буйг хяналттай болгосугай*

²⁴⁷ МУ.УТА. МАН-ын баримтын төв. Ф.4, Д.4, ХН.126, т.5-6

5. *Лам нарыг анги бүлэг болгож тэд нарын дотоодын тэмцээн зөрөлдөөнийг ашиглах тухай биелсэн явуулгуудыг хүчтэй болгох*
6. *Хувьсгалын эсэргүү чанар бүхий элдэв лүндэнгийн зэрэг зүйлүүдийг хэвлэн тараах явлыг зогсоохоор сүм хийдийн ... хэвлэлийн газруудыг хяналттай болгох явдлыг даруй жинхэнэ хэрэг дээр болгон гүйцэтгүүлэх*
7. *Зэргэлдээ бүхий дорнод зүгийн буддын шашинтаны нутгуудаас сэм нэвтрэн ирсэн лам нарыг илрүүлж хөөн гаргах явдлыг хүчтэй болгох*
8. *Эл дээр дурдсан тогтоолыг намын төв хорооны нарийн бичгийн дарга нараар удирдуулж засгийн газрын намын ангиар уламжлуулан гүйцэтгүүлэх*²⁴⁸ -ээр тогтжээ.

ҮИI хурал²⁴⁹. Тус хурлаар хар болж буй лам нарын байдлыг сайжруулах ба бататгах тухай асуудлыг авч хэлэлцээд: “1. Уг зүйлд лам нарын хар болох тухайд засаг захиргааны газраас хувийг шууд үгүй олгох ба хар болоод энгийн хар болох энэ хоёр зүйлийг тодорхой болгож хуульд оруулахын хамтаар бага сага засаж гүйцэтгэхийг нөхөр Мэндэд даалган тогтоов. 2. “... иймийн тул энэхүү тогтоолоос заавар мэдүүлгийг баримтлан уг гүйцэтгэл ажлын хэрэг тутам хэлбэрэл үгүйгээр явуулахыг Сэлэнгийн аймгийн шашны комисст ...”²⁵⁰ даалгасан байна.

Бидэнд олдсон 6 удаагийн хурлын баримтад үндэслэн 1930, 1931 онуудад хуралдсан хурлуудын хэлэлцсэн асуудал, тогтоосон шийдвэрүүдийг нэгтгэн үзвээс:

- Сүм хийдүүдийн тариалангийн газруудыг салган авч хамтрал, ядуу, дунд ардууд, хар болсон ядуу, дунд лам нарт шилжүүлэн олгох
- Лам нарыг иргэний нийгмийн зүг хандуулах хувьсгалын үйл хэргийг эрчимжүүлэх
- Лам нарыг хөрөнгө чинээ, нийгэмд эзэлж байсан байр сууриар нь ангилах
- Лам нарыг “харын байдалд” оруулах идэвхи оролцоог өрнүүлэх
- Нийт лам нарын дунд хувьсгалын суртал нэвтрүүлгийг ухуулах үүднээс “үдшийн болон түр сургуулийг” байгуулж тусгай комиссоор илтгүүлэх мөн энэ тухайд нийтэлсэн сонин сэтгүүл зэргийн бичиг зарлалыг тараах
- Төвд зэрэг улсуудаас орж ирсэн лам хуврагуудыг монголын нутаг дэвсгэрээс гаргах
- Жасын малыг ядуу, дунд ардуудад гэрээгээр өгч хариулгах явдлыг хууль цаазын зүйлд тодорхой зааж баталгаажуулах
- Хар болсон лам нарын дунд гэгээрэл боловсролын ажлыг өргөн далайцтай явуулах

²⁴⁸ МУ.УТА. МАН-ын баримтын төв. Ф.4, Д.4, ХН.126, т.5-6

²⁴⁹ Бид IY-IV хурлын материалыг архиваас олж үзсэнгүй. Магадгүй өөр төрлийн баримтууд дотор агуулагдан буйг үгүйсгэх аргагүй.

²⁵⁰ МУ.УТА. МАН-ын баримтын төв. Ф.4, Д.4, ХН.126, т.7

- Хар болсон лам нарт харъяат жасуудаас мөнгө, мал тэргүүтнийг олгох,
- Хар болсон лам нарыг хамтралд элсүүлэх, аж үйлдвэрийн сургалтанд хамруулах зэрэг асуудлууд хурлуудын үндсэн асуудал болон тавигдаж байсан байна.

Дээрх хурлуудын шийдвэрүүд нь ерөнхийдөө лам нарыг хар болгох, хар болсон лам нарыг бататган энгийн ардын амьдралд дасгахад гол анхаарлаа хандуулсан хэмээн үзэж болох ба үүнд Коминтерний бодлого туршилтын хүрээнд ажил хэргээ явуулж байсан нь эргэлзээгүй.

НОМ ЗҮЙ

А. Эх сурвалж хэрэглэгдэхүүн

1. МУ.УТА. МАН-ын баримтын төв. ф.4, Д.3, ХН.12
2. МУ.УТА. МАН-ын баримтын төв. ф.4, Д.3, ХН.92
3. МУ.УТА. МАН-ын баримтын төв. Х.4, Д.3, ХН.146
4. МУ.УТА. МАН-ын баримтын төв. Х.4, Д.3, ХН.291
5. МУ.УТА. МАН-ын баримтын төв. Х.4, Д.3, ХН.327
6. МУ. УТА. МАН-ын баримтын төв. Ф.4, Д.4, ХН.48
7. МУ.УТА. МАН-ын баримтын төв. Ф.4, Д.4, ХН.126
8. МУ. УТА. МАН-ын баримтын төв. Ф.4, Д.4, ХН.127
9. МУ. УТА. МАН-ын баримтын төв. Ф.4, Д.4, ХН.128
10. МУ. УТА. МАН-ын баримтын төв. Ф.4, Д.4, ХН.141
11. МУ.УТА. МАН-ын баримтын төв. Х.4, Д.2, ХН.157
12. БНМАУ-ын их, бага хурлын тогтоол, Үндсэн хууль, Тунхагууд. УБ., 1956
13. Монгол ардын хувьсгалт намын түүхэнд холбогдох баримт бичгүүд.1920 1940. I дэвтэр. УБ.,1966
14. МАХН-ын их бага хурал, Төв хорооны бүгд хурлуудын тогтоол, шийдвэрүүд. (1921-1939). УБ., 1956. I хэсэг
15. МАХН-ын тогтоол, шийдвэр, баримт бичгүүд. II боть. хэвлэлд бэлтгэсэн Д.Даш.З.Лонжид. УБ., 1981
16. Монгол улсын түүх. V боть. УБ., 2003

Б. Судалгааны бүтээл

1. БНМАУ хөрөнгөтний биш хөгжлийн төлөө тэмцэлд. баримт бичгүүд.(1925-1940). хэвлэлд бэлтгэсэн Ц.Насанбалжир. УБ., 1956
2. БНМАУ-д сүм хийд лам нарын асуудлыг шийдвэрлэсэн нь. УБ., 1965
3. Ч.Болдбаатар. БНМАУ-ын Бага хурлын дэргэдэх байгууллагууд. “АСТА HISTORICA” сэтгүүл. Tomus X. fasc.33. УБ., 2009

4. Д.Дашпүрэв, С.Цэдэндамба. БНМАУ-д нийтийн шашингүйн үзэл үүсэн бүрэлдсэн түүхэн зарим асуудал. УБ., 1989
5. Б.Дашцэвэг. МАХН-аас шарын шашин, түүний үлдэгдлийн эсрэг явуулсан тэмцлийн зарим асуудал. УБ., 1976
6. Лам нар сүм хийдийн хэлмэгдэл ба цагаатгал. эмх. Ш.Сонинбаяр, Н. Амгалан. УБ., 2008
7. Лам нарын сэтгүүл. УБ., 2010. №4
8. А.Минис. МАХН-аас сүм хийд, лам нарын эдийн засгийн хүчин чадлыг эвдэж устгахын төлөө явуулсан тэмцэл. УБ., 1972
9. Н.Магсаржав. Монгол улсын шинэ түүх. УБ., 1994С.Пүрэвжав. Д.Дашжамц
10. С.Пүрэвжав. Д.Дашжамц. БНМАУ-д сүм хийд лам нарын асуудлыг шийдвэрлэсэн нь./1921-1940/ УБ., 1965
11. Т. Содномдаргиа. Шашингүйн үзлийн зарим асуудал. УБ., 1987
12. Т.Содномдаргиа. Шашингүйн үзлийн товч толь. УБ., 1985
13. "Төр сүм хийдийн харилцаа орчин үе" онол практикийн бага хурал. УБ., 1998
14. Д.Цэдэв. Их шавь. УБ., 1964
15. Д.Цэндээ. Хөдөлмөрчдийн шашингүйн хүмүүжил ба бурхангүйчүүдийн эвлэл. УБ., 1975
16. Х.Цэвлээ. Социалист аж төрөх ёс ба шинжлэх ухааны шашингүйн хүмүүжил. УБ., 1980
17. ФСЭХ. Хөдөлмөрчдийн шашингүйн хүмүүжлийн өнөөгийн асуудал. УБ., 1985

ON EVENT BY "CENTRAL COMMISSION AGAINST RELIGION"

The attitude of the Mongolian state to religion was different from time to time historically and it is stating in this article regarding how the Mongolian state had been trended to Buddhism in the first half of XX century.

And we have attained to mention regarding "Central commission against religion" was established affiliating to the Central Committee /CC/, Mongolian People's Revolutionary Party briefly as well as the affairs were implemented by the commission based on its relevant historical and archival documents , materials and evidences. Therefore we have considered comprehensively regarding the orders, resolutions and decisions issued from the meetings / Sessions I-VIII 1929, Sessions I, II 1930, and Sessions I, II, III, VI 1931 /held by the commission.

At that time, however the state trends to religion was unkind and threatening, the buddhist monks, who became the commons , were not left behind and even so the attention to solve their social lives was not so bad. But it is reasonable to say that it was a preventive provision for them from being attracted to the Buddhism again, but otherwise it was a goal-seeking arrangement to strengthen the emergent rule being created recently.